

14. Повесть врем'яних літ [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar02.htm>.
15. Пушкарева Л. Женщины в древней Руси / Л. Пушкарева. - М. : Мысль, 1989. - 286 с.
16. Расулов Я. Женщина в истории человечества / Я. Расулов [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Islam/women_history.php.
17. Слово о полку Игоревім, Игоря сына Святославля, внука Ольгова [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://litopys.org.ua/slovo/slovo.htm>.
18. Тарасенко І. В. О "женской проекции" антропологическо-

го подхода / І. В. Тарасенко, В. М. Леонтьева // Актуальні проблеми філософії науки і сучасних технологій. Вісник ХДУ. - 1997. - № 388. - С. 41-45.

19. Шубина Е. Гендерные аспекты христианской добродетели и чистоты / Е. Шубина // Религия и нравственность в секулярном мире : материалы научной конференции (28-30 ноября 2001 года). - СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. - С. 77-78.

20. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://exlibris.org.ua/cossacks/r109.html>.

A. Armen

AN EVOLUTION OF WOMAN STATUS IS IN THE SOCIAL AND CULTURAL CONTINUUM

This article devoted to Ukrainian woman status analyzing, including area of relatives relations. Despite on patriarchal based of orthodoxy all attention accents on the woman`s statue in marriage and society which was characterized as some independence. In many things this tradition stipulates the position of modern Ukrainian woman.

Key words: gender parts, feminism, patriarchy, masculinity.

© А. Армен

Надійшла до редакції 29.11.2010

УДК 296.4 : 241.11

КЛАСИЧНИЙ ІУДАЇЗМ ПРО ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ІНДИВІДУАЛЬНОГО (КЛАЛЬ-ПРАТ) В АСПЕКТІ РОЗУМІННЯ СВОБОДИ

ЗОЯ ШВЕД,

кандидат філософських наук, асистент кафедри релігієзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядається проблема свободи як умови реалізації "космічного морального призначення". Виокремлюються індивідуальний та общинний аспекти цього призначення. Здійснюється аналіз традиційних для іудаїзму підходів до розуміння взаємної зумовленості діади "кляль-прат".

Ключові слова: релігієзнавство (релігіологія), традиція, іудаїзм, свобода, індивідуальне, общинне, національне.

Постановка проблеми. Іудаїзм як зрілий духовний феномен, що творився єврейською релігійною громадою протягом власного історичного розвитку, сьогодні вписується в загальнолюдську скарбницю релігійних та філософських пошуків відповідей на питання про роль особистості та громади в процесі розуміння та сприйняття "олюдненого" світу. Не випадковим, а закономірним видається факт, що цій темі присвячена значна увага не тільки науковців-релігієзнавців, але й культурологів, філософів та інших представників гуманітарної думки. В Україні та за її межами іудаїка досліджується з позицій релігійно та науково визначених підходів, кожен із яких хоча й послуговується власним

інструментарієм, але все ж шукає за "істиною" глибинного, найбільш адекватного розуміння настанов іудаїзму, у яких розкривається його унікальний зміст та вчення. Виокремлення іудаїки як окремої галузі релігієзнавчих студій актуалізувало питання про те, у якому співвідношенні знаходяться такі феномени як іудаїка та іудаїзм та яким чином ортодоксальний погляд на феномен власного існування співвідноситься з секулярним. Щодо першого питання, то відповідь видається достатньо очевидною: іудаїка є багатогалузевою дисципліною, що вивчає феномен іудаїзму як конкретну форму розвитку культури людства в цілому, натомість друге питання потребує врахування тих перс-

№ 7 (107) листопад-грудень 2010 р.

пектив, із яких дослідник вивчає та аналізує конкретний релігійний феномен.

Стан розробленості проблеми. Наукове вивчення іудаїки, розпочавшись у ХІХ столітті, сьогодні пропонує широкий набір методологій у розумінні означеного феномена. Дев'ятнадцяте століття, плідне на винаходи та відкриття, стало часом зародження нової галузі гуманітарних досліджень, для якого предметом постав феномен іудаїзму та "єврейської цивілізації". Фундатором іудаїки як науки вчені називають Леопольда Цунца (1794-1886), німецького історика, книжка якого "Дещо про равіністичну літературу за свідченнями деякого древнього і дотепер неопублікованого твору" (*Etwas über die rabbinische Litteratur*) стала планом-проектом зі створення нової науки. У цьому зв'язку варто згадати, що у своїх працях Л. Цунц значною мірою спирався на ідеї львівського вченого Соломона-Єгуди Рапопорта, який у своїх історичних роботах власне випрацював і використовував критичний метод дослідження єврейських джерел. Окрім цього, джерелом розвитку іудаїки як науки постала творча спадщина ще одного вихідця з України - Нахмана Крохмалю, який простежував витоки релігійної традиції євреїв, використовуючи письмові джерела ортодоксального іудаїзму. Таким чином, біблієзнавчі студії, які розпочалися в Галичині, були спрямовані на відтворення та вивчення тих моральнісних та культурних настанов іудаїзму, які виявилися своєрідною ознакою єврейської етнопонаціональної спільноти [1]. У сучасних релігієзнавчих студіях, які виокремлюють в якості свого об'єкта дослідження феномен іудаїзму, можна назвати такі напрямки: історичний - у якому вивчаються історія появи, формування та функціонування єврейської етнопонаціональної спільноти та єврейського релігійного світорозуміння (Я. Двек, М. Хіммельфорд); біблієзнавство (С. Головащенко, А. Ліфшиц, Н. Мішель, О. Хамрай); вивчення єврейської культури та традиції (К. Гатальський, І. Ревіч); дослідження етнорелігійних аспектів (Д. Сень, Е. Шкуро); сучасна єврейська думка - (М. Попович, Л. Батнітський та інші).

Об'єктом дослідження є феномен свободи в іудаїзмі, а предметом - індивідуальний та національний (общинний) характер реалізації свободи в інтерпретаціях ортодоксального іудаїзму.

Метою роботи є виокремлення та характеристика специфічно ортодоксального розуміння свободи в іудаїзмі. Завдання полягає в аналізі особливостей розуміння індивідуальної та общинної відповідальності та свободи в історичному контексті в інтерпретаціях ортодоксального іудаїзму.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні узагальнюючий термін "ортодоксальний" охоплює достатньо широкий спектр різноманітних течій іудаїзму, кожна з яких має свою виразну специфіку та водночас спільні з іншими характеристики. Для того щоб уточнити, що мається на увазі під зазначеними поняттями, визначимо ті спільні характеристики, які притаманні, хоча й різною мірою, різноманітним проявам іудаїзму. Такий виклад становитиме методологічну основу дослідження.

Ортодоксальним є той іудаїзм, послідовниками якого не заперечуються фундаментальні положення релігійного віровчення Письмової та Усної Тори, а відмінності між громадами можуть виникати у зв'язку з деякими особливостями організації власне єврейського способу життя та специфікою того іонаціонального оточення, у якому ця громада функціонувала. Ортодоксальний напрямок іудаїзму в широкому розумінні цього слова виокремлює для себе лишень один можливий спосіб обґрунтування правової системи, яка

базована на системі Галахи. Саме вона, тобто Галаха, містить чіткі моделі повсякденної поведінки людини та враховує ті обставини, які можуть виникнути у зв'язку з розв'язанням тих чи інших життєвих ситуацій. Авторитет мудреців Талмуду визнається як беззаперечний. І, мабуть, найважливіше, це погодженість щодо провідної ролі "Шульхан Арух" в облаштуванні всіх сторін сучасного повсякденного життя. Хоча життя у відповідності до приписів Письмової та Усної Тори видається занадто спрощеним розумінням єврейської релігійної настанови, усе ж із точки зору ортодоксального підходу саме такий підхід дозволяє досягнути більш загальної мету людської присутності у світі - облаштування світу у відповідності до задуму та пізнання Абсолюту. Лише в цьому напрямку можна говорити про ступені свободи людини, де не лишається місця сваволі та хіті (*lust*).

Як вважав рабі Шнеур-Залман, призначенням людини, що походить від задуму про її появу, є "пізнання", здійснення якого виступає визначальною складовою моральної спрямованості особистості. Коли "...думка не досягає Його ніяким іншим чином, окрім того, коли Він одягається в Тору і її заповіді", заповіді, що перебувають у матеріальному світі людей, а "не на небесах". Таким чином, іудаїзм стверджує, що через виконання заповідей досягається дві мети: вдосконалення світу та пізнання Бога, якого можна частково досягти власне через міцвот. Ми не можемо розуміти мету "вдосконалення світу" як процес, який спричинений висхідною недосконалістю цього світу, адже з точки зору ортодоксального іудаїзму мірою існуючого є те, що воно "створене добре" або "створене добрим". Тобто все, що потрібно світові, у ньому є. І навіть коли мова йде про вдосконалення світу, то мається на увазі, що в самому світі наявні всі ті елементи та складові, які потрібні для розкриття досконалості. Іншими словами, світ досконалий існує потенційно, він розкривається завдяки тому, що людина вчиняє у повній відповідності до свого призначення і, таким чином, реалізує себе як моральна істота в суспільстві моральних людей у моральному світі.

Людина, удосконалюючи себе, постійно знаходиться в стані змін і трансформацій, що вказує, по-перше, на *відчуття* необхідності змін, а по-друге, на *потребу* змін та перетворень. Люди протягом історичного розвитку, говорить іудаїзм, постійно змінюються і це є їх вродженою здатністю та потребою. Цікаво визначити, що в ХХ столітті цей потяг та потреба змін були реалізовані через потужні вияви національно-релігійної свідомості і не тільки всередині єврейської громади. У той самий час, для іудаїзму характерним є надання специфічного змісту ролям індивідуального та національного чинників в етичному розвитку світу. Кожен із аспектів єврейства (рівні *кляль* та *прат*) знаходить свій вияв у певну історичну епоху та визначає характерні властивості конкретного історичного періоду. У цьому полягає суть концепції рава Кука. З точки зору містичної традиції іудаїзму, людська здатність впливати на процеси світового характеру призводить до того, що людина одночасно відповідає за зміст та наслідки своїх вчинків та спричинених ними процесів. Так, наприклад, прихильники "ортодоксального модернізму" (З. Дашевський, П. Полонський) поділяють думку про те, що відповідальність людини за "космічне моральне вдосконалення" належна їй як наслідок загальносвітового розвитку (еволюції), завершальною стадією якого якраз і є людина. Адже людина є "підсумком тих космічних зусиль, які стоять за процесом еволюції. Мета цього еволюційного процесу - піднести

життя на рівень одухотвореної істоти, якою є людина, оскільки лише людина, через свою вільну волю, може сприяти Божественній Волі в реалізації тих ідеалів, заради яких було здійснено Творіння" [2, с. 226]. Цікаво відзначити, що подібний спосіб розуміння людини в аспекті проблем її начала та мети її існування ми віднаходимо в досить відомих філософських побудовах вітчизняних та закордонних мислителів минулого (Г. Сковорода, А. Чижевський, М. Шелер) та сьогодення (наприклад, Г. Горак, В. Казначеев). Така лінія філософського осмислення людини як "космопланетарного феномена" окреслює її (тобто людину) як носія космічного начала. Вона володіє здатністю реалізовувати себе таким чином, що здатність до особистого ствердження виявляє себе як результат космічного розвитку, який, у свою чергу, реалізується в особистому просторі людини "між буттям та небуттям, між світлом і темрявою, ... між зяючим проваллям хаосу і все впорядковуючим Логосом" [3, с. 49].

На відміну від наведеного філософського погляду, іудаїзм категорично заперечує існування небуття або хаосу, які би не відповідали задуму творіння або знаходилися поза межами впливу людини. Усе, що існує, проголошує іудаїзм, зумовлюється людиною безпосередньо або опосередковано та покладається в залежність від того, як вона (людина) реалізує свою свободу. "Світоустрій покладається саме на людину, оскільки вона є останнім досягненням, у своєму роді, підсумком тих космічних зусиль, які стоять за процесом еволюції" [2, с. 226]. З іншого боку, деякі мислителі іудаїзму, наприклад Рамбам, вважали, що людина не є ані центром, ані метою творіння. Вона постала як ланка у світі матеріального існування разом з іншими "мешканцями" створеного Всесвіту. Але такий погляд не став поширеним у єврейській релігійній настанові, тому що вступав у суперечність із Письмовою Торою та Талмудом.

Навіщо, звідки й куди рухається світ - це питання, на які відповідає Тора, і в цьому сенсі це джерело стає підставою світогляду, який, у свою чергу, є не тим, що формується людиною в процесі виховання, а тим, що засвоюється в процесі навчання, як стверджується іудаїзмом. Іншими словами, єврейська релігійна традиція саме тому приділяє таку велику увагу навчанню, що його смисл полягає в засвоєнні фундаментальних основ єврейського світогляду та способів поведінки. Вони нормовані традицією і сприймаються не як способи або форми розкриття свободи (індивідуальної чи національної), а як нормативні характеристики того, що має належати до того, що є єврейським. Уточнюючи цю тезу, варто зазначити, що діяльність та її елемент - вчинок - із точки зору традиційного єврейського способу інтерпретації є метою навчання, тобто справжнім способом реалізації мети людського існування, можливістю здійснити світогляд Тори в дійсному, реальному, фізичному житті. У цьому аспекті цікаво згадати, що в індустріальному суспільстві основними завданнями навчання були засвоєння знань, умінь та навичок, володіння якими забезпечувало можливість залучатися до різних сфер господарства, науки та техніки [4]. Тобто у світській педагогіці цілі навчання відрізнялися від цілей конфесійної "педагогіки". У цьому плані все, що торкається проблем освіти та засвоєння досвіду, може осмислюватися у двох аспектах. Перший - це етнонаціональний рівень (*кляль*), у якому Ізраїль є народом, об'єднаним спільним "національним" завданням та покликаним виконувати спільні національні зобов'язання. Другий - це індивідуальний рівень (*прат*), рівень особистості, яка, на відміну від індиві-

да, осмислюється в аспекті її залученості до діалогу зі світом та надприродним [5]. У той час, коли людський індивід розуміється як самодостатня психофізична одиниця, виокремлена з біологічного середовища, моральні приписи (зобов'язання) для громади та особистості в цьому аспекті можуть розумітися як нормативні критерії.

У розумінні іудаїзму, світ і людина становлять єдине ціле, у якому обидві складові взаємно впливають одна на одну. Цей принцип "всеедності" реалізується через піднесеність людини у творінні й одночасну її залежність від цього світу [6]. Людина, призначена для радощів та насолоди, не повинна відсторонюватися від матеріального світу, адже саме в ньому знаходяться можливості для освячення світу. Не відсторонюючись від матеріального світу, особистість може впливати на його моральне піднесення, що має засвідчувати людську сміливість та "відвагу святості". Якщо людина зосереджується винятково на власному духовному вдосконаленні, вона може викликати моральнісний занепад світу та його моральне приниження, що, у свою чергу, через зв'язок людини зі світом, врешті-решт все ж негативно вплине і на саму людину, навіть якщо вона прагне праведності. І для того щоб досягнути можливості піднести себе та світ до святості, людина повинна зрозуміти "практичну мораль", яка дозволяє виокремити добро зі зла в матеріальному світі та практичному житті. Таким чином, на індивідуальному рівні життя розуміється як місія, доручена людині, і всі елементи життя (думки, слова, вчинки) мають присвячуватися тому, за що людина відповідає (це її душа та світ). На нашу думку, ця концепція випередила появу тих положень Постмодерну, які почали формуватися тільки в 50-60 роки ХХ століття: коли прозвучав заклик до відстоювання "абсолютного гуманізму", який ґрунтувався на ідеї відтворення та збереження "ієрархії моральних цінностей", у якій людина поставала творцем "культурно-історичного світу".

На індивідуальному рівні ортодоксальний особистий підхід, наміри (*кавана*) - це те, що визначає наслідки вчинків, навіть тих, які при поверховому погляді не мають в собі ціннісної складової. Тут маємо на увазі те, що відповідь на питання "навіщо?" вкорінена в способі досягнення людиною морального вдосконалення. Знання як результат освіти має скеровуватися на реалізацію мети, котра полягає в удосконаленні себе як світу. Саме виконання заповідей стає можливим лише за наявності індивідуальної свободи, яка впливає на освячення "всеедності". Розуміння смислу та правильний намір є гарантією того, що людське життя буде відповідати задуму: бути дотичним до осмислення світу в плані надання йому сенсу існування. "Споживання" світу - його пізнання та розуміння - для єврейської релігійної традиції є призначенням людини, яке покликане допомогти особистості вдосконалити себе.

Позитивні та негативні заповіді, що в політичній науці дістали назву позитивна та негативна свободи, покликані визначити шлях, на якому можна максимально повно реалізуватися особистості. Але ці заповіді мають відмінність лише при першому наближенні; у глибинному сенсі вони в певному аспекті тотожні, тобто негативні заповіді за своєю природою, так само як і позитивні, зобов'язують до певного способу поведінки та оцінювання, а тому вони є нормою.

Як і два аспекти однієї людської душі, іудаїзм розрізняє два аспекти віри: віру (емуна) розуму та віру серця, і саме остання, тобто віра серця, вважається більш досконалою. Для більшості віруючих їх віра є уможлядуваною ідеєю, яка виступає альтернативою раціональній

сфері, і тому така віра співвідноситься з раціональністю, а не з чуттєвістю. Тора, натомість, приписує виховувати в собі "чуттєву" віру (емуна хушит) [7], тобто такий спосіб світорозуміння, у якому істина сприймається на чуттєвому рівні, і тому впливає на життя людини безпосередньо та постійно, адже сама людина живе у світі, який сприймається чуттями. Така віра, з точки зору іудаїзму, уже не потребує раціонального обґрунтування, адже її істинність є очевидною в прямому сенсі цього слова.

Один із ортодоксальних напрямків іудаїзму - хасидизм - не створив нових положень, а у визначенні цінностей лише поглибив розуміння впливу деяких із них. Таких, як, наприклад, посилення ролі молитви в процесі вдосконалення світу. І якщо для попередніх часів актуальною поставала настанова на навчання, освіту, пізнання та знання Тори, то тепер індивідуальна та колективна молитва виступали інструментами реалізації призначення існування єврея, молитва стала формою служіння Богу. Таким чином, до служіння залучалися й пересічні віруючі, які могли просто молитися, що не потребувало особливої освітньої підготовки. Тобто молитва стала способом боротьби за віру, яка виступила цінністю, а ідентифікація з якою (в широкому сенсі цього слова) стверджувала єврея в його єврействі. Але не тільки молитва як думка та дія, але й учинок дозволяє виповнити змістом суть призначення людини та релігійної громади. Це дає можливість освячувати власну поведінку навіть на рівні повсякденного життя. Практичне використання "освячених ідеалів" виступає важливим засобом для підтвердження Завіту. Невичерпність змісту, який виникає при постійній актуалізації зв'язку між буденними діями та піднесеними думками та намірами, одночасно й одухотворює саму повсякденність, і робить "одухотвореність" частиною виконання практичних та буденних дій. Тут ідеться про те, що на національному рівні (*клаль*), особливо коли громада включається в суспільні та соціальні процеси, реалізація покладених на неї практичних іудаїзмом зобов'язань можлива за умов відчуття та визнання колективної відповідальності. Таким чином, з точки зору іудаїзму, єврейська релігійна спільнота, виконуючи умови Завіту, повинна на "колективному" рівні вибудовувати власне життя (у тому числі його повсякденні вияви) відповідно до призначення, суть якого полягає в тому, щоб стати зразком морального образу світу. Це стає можливим, коли кожен із членів цієї спільноти у свій власний спосіб та відповідно до власних можливостей реалізує мету існування, лишаючи простір для інших вчиняти так само. Тобто національний аспект (*клаль*) вияву іудаїзму спрямований на поширення знання про причину та мету існування всього світу та людства в цілому, а індивідуальний (*прат*) - на реалізацію завдань "Синайсь-

кого заповіту" в особистісному повсякденному житті. У цьому зв'язку підноситься роль освіти та просвіти, які у своєму змісті мають елементи навчання, пізнання та пояснення, що мають узгоджуватися з уже наявними у світі способами поширення знань. Так, до речі, актуалізується роль педагогіки як інструменту постійно триваючого процесу виховання.

Розуміння конфесійних особливостей у визначенні індивідуальних та колективних відповідальностей, якими керуються представники цих конфесій у процесі реалізації настановних приписів релігійних догматів, відповідним чином можуть бути враховані, зокрема, при оптимізації навчально-виховного процесу в його теорії та практиці.

Висновок

Ортодоксальний іудаїзм у своєму розумінні феномена свободи та її реалізації на рівні індивідуального та національного виокремлює декілька напрямків. Для громади реалізація наданої свободи здійснюється у світі в цілому, а мета існування єдиної громади як органічного цілого полягає в необхідності розповсюдження моральних цінностей Тори. Індивідуальна ж відповідальність та "вроджена" свобода покликани мотивувати людину до засвоєння та реалізації настанов морального й одночасно релігійного характеру через пізнавальну діяльність та виконання (або утримання від дії) конкретних приписів.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності аналізу проблеми свободи у вихованні, що дозволить виокремити ті джерела, які виступають ґрунтом для формалізації процесу навчання в сучасних релігійних навчальних закладах, та визначити ті елементи, які піддалися впливу поза межами конфесійної педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Эпштейн И. Иудаизм / И. Эпштейн. - Нью-Йорк : Мемориальный фонд еврейской культуры, 1959. - С. 267-299.
2. Полонский П. Рав Кук - каббала и новый этап в развитии иудаизма / П. Полонский. - Иерусалим : Маханаим - Бейт ха-Рав, 5766-2006. - С. 199-225.
3. Горак Г. И. Философия / Г. И. Горак. - К. : Вілбор, 1998. - 272 с.
4. Новиков А. М. Обучение: развитие опыта личности / А. М. Новиков // Специалист. - 2010. - № 8. - С. 3-14.
5. Швед З. В. Диалогизм как умова реалізації свободи в іудаїзмі / З. В. Швед // Схід. - 2010. - № 5 (105) вересень. - С. 124-127.
6. Из наследия Рава Кука (к 50-летию со дня смерти) / [отбор и комм. И. Гадари, Цви Ярона ; пер. О. Балаги ; ред. М. Вайскопфа]. - Иерусалим : Амана, 1985. - 100 с.
7. Вейсман М. рабби. Мидраш рассказывает / М. рабби Вейсман // Берешит : в 2-х т. - Иерусалим : Швут Амии, 1990. - Т. 1. - 287 с.

Z. Shwed

CLASSICAL JUDAIC POSITION RE: THE PHENOMENON OF THE NATIONAL AND INDIVIDUAL (KLAL-PRAT) WHEN UNDERSTANDING FREEDOM

The article examines the problem of freedom as the condition for realizing "the cosmic moral destiny". The work identifies the individual from the communal aspects of this setting. In this analysis, the author achieves understanding the mutual conditionality of the "klal-prat" dyad.

Key words: religiology (knowledge of religion), tradition, Judaism, freedom, individual, communal, national.

© З. Швед

Надійшла до редакції 08.11.2010

№ 7 (107) листопад-грудень 2010 р.